



ВИХОВАННЯ БЕЗ НАСИЛЬСТВА

Сьогоднішня висуває перед суспільством, системою освіти, батьками важливі завдання - формування людей завтрашнього дня, тих, хто далі вершитиме долю країни, визначатиме її обличчя. Яким же він має бути —громадянин України? Людиною високих моральних якостей з широким світоглядом, вільною, незалежною, відкритою, гуманною. Справді, такою ми б хотіли бачити нашу зміну. Але чи забезпечують система виховання, традиції, що існують, формування саме такої особистості?

Застосування насильства щодо дитини як загальноприйнятого виховного засобу - дуже делікатна та болюча тема.

1. **Не биття визначає свідомість**

Вважається, що кожна дитина - маленьке диво й велике щастя для своїх батьків. Проте така оптимістична картинка, на жаль, не стовідсоткова. Цей відсоток у нашому суспільстві чим далі, тим більше має тенденцію до зниження. Аборти, якими перериваються небажані вагітності; залишені у пологових будинках діти; немовлята у сміттєзбірниках; батьки - вбивці власних дітей; проблемні родини, в яких діти потерпають від експлуатації з боку батьків; пристойні сім'ї, в яких фізичне покарання дитини є нормою життя, - все це насильницькі способи позбутися або самої причини, або небажаної для дорослих її поведінки.

Таке ставлення дає дитині уявлення: саме так, із застосуванням насильства, слід домагатися бажаного - й формує у неї переконання: насильство - найкращий спосіб протистояння тому, що тобі не подобається, що ти не можеш змінити, швидкий шлях досягнення бажаного.

А потім ми, дорослі, дивуємося: звідки в наших дітях беруться жорстокість, агресія, непоступливість, брехливість, безсовісність, бездушність. І, розпочинаючи боротьбу з негативними проявами поведінки, знову не знаходимо нічого кращого за фізичне та моральне насильство.

На моє переконання, доки насильство з боку люблячих батьків, а потім - і дбайливих педагогів не викориниться із суспільної моралі, суспільство вирощуватиме людей, переконаних, що шлях розв'язання власних проблем з позиції грубої фізичної або витонченої моральної сили найефективніший та найдієвіший.

2. До чого призводять фізичні покарання

«Люблячі» батьки та «дбайливі» педагоги (які теж практично всі є батьками) задля виправдання застосування до дітей насильницьких методів з благородною метою виправлення їхньої небажаної поведінки проголошують: «БИТТЯ визначає свідомість!», «школі потрібна ЛОЗИНА». Чого ж можна навчити дитину биттям?

По-перше, у дитини формується стійке переконання: насильство - найкращий та єдиний спосіб досягти бажаного та судження: коли я стану дорослим й у мене будуть власні діти, я теж їх битиму. А коли хтось із дітей, страждаючи від побиття, і запевняє себе, що ніколи не каратиме власних дітей, то, ставши дорослим, рідко реалізує свої дитячі плани, а йде узвичаєним шляхом, прокладеним крізь століття його предками.

По-друге, складається неусвідомлене, а від того ще небезпечніше переконання - мене б'є людина, яка мене любить, тож і я, у свою чергу, маю право бити того, кого люблю. Це підсвідоме судження є мотивацією у дитячих бійках, а згодом може яскраво проявитися в дорослому віці у таких формах поведінки, як мазохізм - б'є мене, тобто любить; садизм - люблю, себто маю право бити; й садомазохізм - прийняття, схвалення та отримання задоволення від фізичного насильства у стосунках між людьми.

Крім того, **биття може призвести до пробудження ранньої дитячої сексуальності** - дитина, яка відчула під час побиття оргазм, надалі провокуватиме батьків до акту екзекуції, щоб знову відчути сексуальне задоволення. Страшно, що отримання задоволення від жорстокості та болю у майбутньому може стати для людини нормою життя.

По-третє, у дитини, яку фізично карають за якусь провину (за реальним або помилковим звинуваченням) значущі для неї люди (батьки, педагоги) може виникнути агресія - мотивована деструктивна поведінка, яка суперечить нормам людського співіснування, завдає фізичної шкоди людям або стає причиною їхнього психологічного дискомфорту. Ця поведінка провокується ненавистю до тих, хто викрив провину, та бажанням помститися, але так, щоб ніхто про це не

дизнався, щоб уникнути покарання. Або інша протилежність – **аутоагресія** - агресія щодо себе, почуття провини, що призводить до алкоголізму та наркоманії, а подекуди й до крайньої форми - **суїциду**. «Я поганий, бридкий, мене немає за що любити, я нікому не потрібний, життя не має сенсу,» - так розмірковує людина, яка зважилася накласти на себе руки.

3. Чому батьки вдаються до фізичних покарань?

Якби люблячі батьки знали про можливі наслідки своїх виховних зусиль, чи стали б вони фізично карати свою дитину? Здавалося б, відповідь очевидна.

Проте, на жаль, навіть ті дорослі, які здогадуються або напевно знають про сумні наслідки насильства, все ж вдаються до нього. Які ж причини такої поведінки:

- стійке переконання, що так роблять УСІ, жодна дитина, мовляв, не виросла без фізичного покарання, нас у дитинстві били, але ж ми виросли нормальними людьми;
- відчуття власної неспроможності змінити поведінку дитини. У стані роздратування, розгубленості обирають найперше, що спадає на думку - фізичне покарання дитини з благородною виховною метою;
- безкарність дорослого перед дитиною.

Потім, уже після того, як акт фізичного покарання відбувся, батьківські роздуми з цього приводу можуть іти різними шляхами:

- **звинувачення** - дитина, мовляв, сама винна у тому, що трапилось! Якби не робила поганого, не говорила б зайвого, я б нізащо її не бив. Хай поводитьсь добре, щоб не бути битою;
- **самообман** - чим дужче покараєш (так, щоб запам'ятала), тим імовірніше, що дитина такого більш ніколи не скоїть. І справді, в деяких випадках подібна поведінка більше не повторюється, але не тому, що дитина усвідомила свою провину, а лише з побоювання бути покараною. **Поведінка дитини у цьому разі не змінюється, вона отримує урок - погане слід робити так, щоб тебе не викрили;**
- **самовиправдання** - не утримався, в усьому винні нерви, намагатимуся, щоб таке більше не повторилося чи хоча б траплялося якнай- рідше, і висновок: треба шукати інші шляхи впливу на дитину;
- **каяття** - визнання провини перед дитиною та намагання вибачитися перед нею.

Буває, що каяття стає останньою краплею для остаточного прийняття батьками рішення: «Більше ніколи не підніму руку на сина». Надалі відбувається величезна внутрішня робота дорослого над собою з метою знаходження та застосування інших - ненасильницьких - методів впливу на дитину.

Проте, якщо систематично виникає замкнене коло:

- побив - покався - вибачився (не обов'язково на словах, показною ніжністю та пестощами, задобрюванням подарунками, дозволом робити те, за що нещодавно карали)

- знову побив - є небезпека виростити з дитини асоціальний елемент, злочинця, в окремих випадках навіть маніяка. За невизначеної батьківської позиції у дитини збиваються соціальні орієнтири, він не може зрозуміти, чого ж від нього вимагають батьки. Схвалюють і карають за ті самі вчинки. Цей шлях значно гірший за той, коли дорослий упевнений у справедливості фізичного покарання у виховних цілях і застосовує його.

4. Про злих і добрих чарівників

Американський психолог Карен Прайер у книзі «Не гарчіть на собаку» описує чотири негативні методи позбавлення від небажаної поведінки або, як вона їх називає, «злих чарівників», та чотири методи позитивного підкріплення поведінки - «добрих чарівників». Розглянемо ці методи.

Злі чарівники

Метод 1 «Вбити звіра». Ізолювати дитину. Це дуже дієвий метод, тому що поведінка ізолюється разом з дитиною. Прикладом негативного застосування цього методу можуть бути погрози батьків: «Йди з очей, тобі немає місця у моєму серці», «Погано поводитимешся - здам до дитячого садка». Зрозуміло, що при цьому дитина сприйматиме дошкільний заклад як покарання за провину.

Метод 2 «Покарання». Його знають усі й застосовують найчастіше, хоча це ніколи не дає очікуваного результату, бо завжди відбувається після скоєного вчинку й виховує в дитині покірливість чи страх або агресію та непокору. Покарання не формує усвідомлення та розуміння неможливості поганої поведінки та не дає дитині розуміння, як же слід поводитися прийнятно й правильно.

Метод 3 «Негативне підкріплення». Це будь-які небажані для дитини дії дорослого, яким вона могла б запобігти, змінивши власну поведінку. Від покарання цей метод відрізняється тим, що діє в момент скоєння вчинку, а не після нього, й може спонукати до зміни поведінки дитини у цей же момент.

Метод 4 «Згасання». Небажаній поведінці надається можливість зникнути самій по собі. Найчастіше його застосовують щодо таких небажаних проявів, як ниття, бурмотіння, нав'язливі прохання, погрози на адресу дорослого з боку дитини. Якщо ці прояви не дратують батьків, не викликають ніякої реакції, вони згасають.

Проте важливо розібратися, чому дитина так поводить. Вона ж може капризувати від утоми, голоду, дискомфорту.

«Виховати» по-справжньому вередливе дитя можуть батьки, які, дуже довго витримуючи каверзування дитини, раптом зриваються, порушуючи будь-яку виховну стратегію: «Та бери, роби, що хочеш, тільки відстань від мене зі своїм

скиглінням», — поступаються вони. Батьки або не розуміють, або забувають, що будь-яке випадкове підкріплення - чи то добре, чи погане - сприяє закріпленню подібної поведінки у майбутньому житті.

Добрі чарівники

Метод 1 «Формування несумісної поведінки». Залучення дитини до виконання дій, фізично несумісних з небажаною поведінкою. Цей метод корисний, коли йдеться про подолання негативних емоційних станів: тривоги, смутку, самотності. Активні фізичні дії - танці, співи, будь-які інтенсивні рухи - несумісні з почуттям жалю до себе. І навпаки - подолати гіперактивність допомагають заняття, які потребують посидючості (образотворча діяльність, настільні ігри, читання тощо).

Метод 2 «Поведінка за сигналом». Поведінка може бути недоречною не сама по собі, а в певному контексті, тоді, як за інших обставин ця ж поведінка може бути своєчасною та слухною. Наприклад, в іграх, інсценівках або у спорті поведінка дитини може відповідати певній ролі. Навіть зовсім маленькі діти спроможні зрозуміти це й не переносити ігрові форми у повсякденне життя.

Метод 3 «Запобігання негативним проявам поведінки». Цей метод дуже корисний у випадках, коли батьки хотіли б, щоб дитина позбулася певного типу поведінки. У цьому разі варто підтримувати будь-які позитивні наміри, дії та досягнення дитини, а не дорікати, лаяти та карати за помилки.

Метод 4 «Зміна мотивації». Усунення мотивації до небажаної поведінки - найефективніший метод. Наприклад, дитина зчинила скандал у магазині, мати намагається це припинити, застосовуючи силу. А причина «бунту» виявляється в тому, що дитина хоче їсти, і вигляд та запах великої кількості їжі є для неї надзвичайно сильними подразниками. Та й сама мама, втомлена і голодна після роботи, теж роздратована. Розв'язати проблему можна, погодувавши дитину, перш ніж вирушити за покупками, та й самій матері щось поїсти.

Зниження уваги до дитини, обмеження спілкування з нею або чогось іншого, в чому в неї є потреба, що вона любить, відмова в улюбленій їжі, тобто намагання примусити дитину зазнавати дискомфорту з єдиною метою - зробити покарання дієвішим - це аж ніяк не найкращі помічники.

На превеликий жаль, маємо констатувати: з «добрими чарівниками» багато хто з батьків не знайомий. Сумно те, що, навіть і здогадуючись про їх існування, дорослі не вважають за потрібне звертатися до них. А чи варто мудрувати? Існує ж старий, дідівський метод «навчання» - фізичне покарання. Це ж простіше, ніж терпляче, докладаючи зусиль, виправляти поведінку дитини, часто спровоковану батьківськими ж помилками. Життя - це постійний вибір, як ВЧИНИТИ: гуманно, по-людськи чи агресивно, по-звірячому. Саме від батьків залежить, яке підґрунтя цього вибору буде закладено, щоб дитина, а потім доросла людина робила його самостійно все своє подальше життя.

5. Не провина, а біда

Якби люблячі батьки, перш ніж ударити дитину, замислилися над тим, що злочинці теж родом з дитинства й що фізичне насильство може призвести до формування у ріднесенького чада злочинних схильностей агресивності, мстивості, брехливості, зухвалості, замкненості... Саме про це чимало написано в підручниках з кримінальної психології, та й психологи дійшли висновку, всі злочинці у дитинстві зазнавали насильства.

Отже, дорослому, який замахнувся на сина чи доньку, варто поміркувати: чого я хочу домогтися? Змінити небажану поведінку дитини чи продемонструвати «хто в домі хазяїн» та відігратися на ній за непокору або прояв власної думки, бажання відстояти власні цінності?

Якщо мета - боротьба з непокорю, то це нічого спільного з вихованням не матиме, а буде лише відстоюванням свого домінуючого становища, що лягає на совість дорослого, бо тим самим він дає дитині яскравий приклад торжества насильства. І не має значення, про що йдеться, - про грубу фізичну силу чи витончене моральне покарання. Якщо ж з позиції розумних дорослих подивитися на вчинки дітей не як на провину, а як на їхню БІДУ, яка сталася внаслідок незнання малими соціальних норм та правил або невиконання в силу неправильно сформованих дорослими ж переконань, то стає очевидним: слід шукати інші ненасильницькі методи виховання дітей, і змінюватися треба насамперед їм самим - батькам і вихователям.

Дехто вважає, що краще дати стусана за погану поведінку, ніж вдаватися до витонченого морального насильства (позбавлення дитини батьківської любові, спілкування, уваги та піклування), бо іноді воно «б'є» болючіше, ніж фізичне покарання. Фізичні рани, мовляв, загояться, якщо злегка нашльопати дитину, а моральні залишаться у душі назавжди. Але це не так. Відмова від морального покарання аж ніяк не може бути виправданням для покарання фізичного.

Фізичні покарання дітей у родинах різні форми морального насильства у системі освіти, авторитарні методи керівництва дорослими людьми на роботі, суспільна система покарання злочинців - це ланки одного ланцюга прийнятих у суспільстві різних форм насильства над особистістю. Важливий крок до зміни цієї хибної, соціально прийнятої закономірності - формування суспільної свідомості у напрямі утвердження гуманних тенденцій у взаєминах між людьми, зокрема, гуманізації ставлення батьків до власних дітей. Діти не народжуються «злочинцями», а стають такими, якими їх виховують дорослі та соціальне оточення. І тут хто на що здатен...

Частина суспільства поступово починає усвідомлювати, що покарання насильством (фізичним та/або моральним) дуже рідко дає позитивний ефект, який ще й знижується при повторенні застосування сили. Проте маємо з жалем констатувати: цей метод сьогодні ще широко застосовується в родинах, педагогічних колективах, на виробництві, у державі в цілому.

6. Потрібні батьківські університети

Любити дитину - зовсім не означає завжди й у всьому їй потурати та схвалювати будь-яку її поведінку. Небажану поведінку обов'язково треба коригувати, і тут, без сумніву, необхідні й суворість, і вимогливість, і безкомпромісність. Не варто забувати, що, крім рук, якими можна побити дитину, Господь надав нам погляд, голос, міміку, жести, інтонацію, тембр, ритм, позу, мову тіла, ті інструменти виховання, які допоможуть обійтися без фізичного насильства.

Але тут може очікувати інша пастка. Усі ці інструменти без поваги та любові до дитини можуть стати більш витонченими засобами морального насильства. Усі, здавалося б, найгуманніші методи впливу дорослого на дитину: роз'яснення, переконання, наведення позитивних прикладів без поваги до особистості дитини, прагнення її зрозуміти, безумовно прийняти та любити її перетворюються на нудні нотації, надокучливі втовкмачування, лицемірне моралізування. Існує й інша крайність ігнорування дитини, позбавлення любові, спілкування, батьківської турботи та уваги.

Життя показує: наслідки морального насильства іноді бувають страшніші за наслідки фізичного покарання у виховних цілях.

Гуманних, психолого-педагогічно грамотних методів виховання дітей, що ґрунтуються на батьківській любові (вимогливій і водночас доброзичливій), слід навчатися тим дорослим, які вважають, що без насильства неможливо виховати справжню Людину. Ось тільки лишається відкритим питання: де цього навчатися? Адже у державній освітній системі не передбачено батьківських університетів.

Особистісно-орієнтована освіта, яка вже кілька десятиліть декларується державною освітньою системою, на практиці пробуксовує, тому що першочергове значення надається академічним знанням дітей, а у виховному аспекті тримається курс на виправлення хиб виховання, а не на формування суспільного світогляду як поваги до особистості людини незалежно від її віку.

Діти - не вроджені анархісти, і їм не потрібна безмежна свобода, як вважають деякі дорослі. Навпаки, щоб відчувати себе комфортно та захищено, дітям необхідні рамки та межі дозволеного. Тому вони з готовністю підкоряються суспільним правилам та законам і бурхливо протестують проти не обґрунтованих проявів насильства з боку люблячих дорослих. Ймовірно, їхній незахарашений буттям свідомості відкрито більше, ніж розуму битих дорослих: повага до особистості й насильство над нею не сумісні речі.